

PRILOG POZNAVANJU HRVATSKO-SLOVENSКИH ODNOSA POTKRAJ ŠEZDESETIH GODINA XIX STOLJEĆA

Vera Ciliga

U najnovijoj slovenskoj historiografiji ponajviše se hrvatsko-slovenskim odnosima bavi Dušan Kermavner. Iako je težište njegova rada položeno na srpsko-slovenske odnose, on je ipak donio neke ocjene i u pitanju hrvatsko-slovenskih odnosa. Te je ocjene sakupio i sažeo u svojem najnovijem polemičkom članku¹ i one se mogu svesti na tvrdnju da je hrvatska politika prema Slovincima bila »piemontska«, »hegemonistička« i, općenito, da je nosila značajku »hrvatskog ekskluzivizma«. Hrvatsku politiku Kermavner ocjenjuje globalno i uopće ne spominje razlike u koncepcijama i djelovanju Narodne stranke i Stranke prava. Štaviše, on tvrdi da u njihovu djelovanju nije bilo razlika, da su i jedna i druga podjednako težile da »pohrvate« Slovence. To je, tobože, bio stvarni cilj politike Narodne stranke, a njezina južnoslavenska koncepcija bila je samo »premaz«. Svoju ocjenu južnoslavenske politike Narodne strane Kermavner je sažeo u riječi: »Premaz z jugoslovansko ideologijo sam po sebi še ne varuje Hrvata pred ekskluzivizmom niti pred hegemonizmom na Slovence (kaj niso jugoslovanski integralisti-hegemonisti bili — pa še kako krepko — premazani z jugoslovansko 'ideologijo', ki pa je pomenila v letih 1918—1941 zanikanje enakopravnosti jugoslovanskih narodov in s tem hkrati zanikanje jugoslovanstva)!«²

»Piemontske«, »hegemonističke« i »ekskluzivno hrvatske« težnje narodnjaka došle su potkraj šezdesetih godina, prema Kermavneru, do izražaja u njihovu nastojanju da Slovenci prime »hrvaški« kao književni jezik. Prema njegovu zaključku, u tom nastojanju nije bilo upravo nikakve razlike između narodnjaka i pravaša. Kermavner je potpuno previdio činjenicu da su se narodnjaci, za razliku od pravaša, i sami odrekli posebnog hrvatskog književnog jezika i u skladu sa svojom južnoslavenskom koncepcijom primili hrvatsko-srpski kao književni jezik. Hrvatski narodnjaci nisu, dakle, tražili od Slovenaca ništa više od onoga što su i sami žrtvovali u korist zajedničkog književnog jezika za sve Južne Slavene.

Usprkos tomu, Kermavner ocjenjuje težnju narodnjaka da pridobiju Slovence za prihvaćanje zajedničkog književnog južnoslavenskog jezika kao

¹ D. Kermavner, O najnoviji apologiji hrvaške narodne stranke, HZ XVIII, 1965. — Taj članak zapravo je napad na moju raspravu: Narodna stranka i južnoslavensko pitanje 1868—1870 (HZ XVII, 1964), pa je i ovaj rad pisan u namjeri da u tom razdoblju pokuša osvijetliti hrvatsko-slovenske odnose i utvrditi da li Kermavnerova ocjena južnoslavenske politike Narodne stranke nalazi potvrdu u izvornoj građi.

² Kermavner, n. dj., 270, 1.

dokaz za njihovu težnju da »pohrvate« Slovence. Ovu tvrdnju nastoji dokumentirati jednim kratkim isječkom iz dugog polemičkog osvrtu Frana Levca na predavanje koje je u bečkom hrvatsko-slovenskom društvu »Jug« održao Petar Tomić.³ Naime, on ne izvodi svoju ocjenu južnoslavenske politike Narodne stranke na temelju djelovanja same stranke nego na temelju spora koji se porodilo između hrvatskih i slovenskih studenata u »Jugu«. Kako kao najglavniji dokaz da su narodnjaci željeli »pohrvatiti« Slovence uzima predavanje P. Tomića, treba istražiti koliko je Tomić zastupao stajalište Narodne stranke i da li se uopće može na temelju njegova djelovanja donijeti ocjena južnoslavenske politike Narodne stranke.

*

Petar Tomić nije u hrvatskoj politici odigrao neku značajniju ulogu, ali je Kermavner njegovu djelatnost u »Jugu« iznio kao glavni dokaz za svoju tvrdnju da je Narodna stranka željela pohrvatiti Slovence. Tim je njegovu djelovanju s obzirom na hrvatsko-slovenske odnose pridao prvorazredno značenje. Kako samo predavanje Tomića nije sačuvano, potrebno je upoznati njegove koncepcije i na temelju njih zaključiti da li je ova pretpostavka dopuštena. Nadalje, treba utvrditi koliko je Narodna stranka podupirala njegovo djelovanje i da li se ono uopće može ocijeniti kao njeno stajalište.

Prije svog dolaska u Beč, prema V. Dukatu, Tomić je od 1863. do 1865. služio kao suplent najprije u Zagrebu, a zatim u Osijeku. Na mladog Tomića snažno je utjecao Gaj, i on se već rano oduševio za slavenstvo, a pogotovu je cijenio češku knjigu. Kao suplent uspio je da mu se dodijeli plaća kao stipendija i ujesen 1865. odlazi na studije u Beč, gdje ostaje do drugoga poljeća 1869. Interes mu je izvanredno širok: studira povijest, zemljopis i filozofiju, a radi boljeg razumijevanja povijesti i pravo. Osobitu je ljubav gajio za slavenske jezike, pa je već i prije učio staroslavenski, a sada polazi i Miklošičeva predavanja iz slavistike. Uz to je polazio i predavanja iz francuskog i engleskog jezika, a učio je i stenografiju. Polazio je čak i predavanja iz medicine. Uza sve to revno je sudjelovao u organiziranju sveslavenskih čajkih sastanaka, a mnogo se zalagao i za ujedinjenje hrvatskog i slovenskog čajkog društva u zajedničko društvo »Jug«.

Na početku 1869, u vezi s proslavom Ćirila i Metodija, Tomić je održao odulji govor u kojem je između ostaloga kazao da bi trebalo u Pragu urediti sveslavensku knjižaru u kojoj bi se mogle kupovati »sveslavenske knjige, osobito ruske«. Drugi prijedlog glasio je da »svaki inteligentni Slaven, osobito akademski naobražen, treba da nauči toliko ruski, da bi taj jezik postao diplomatskim među Slavenima, kao što je francuski među Romanima, tj. da ruski jezik s vremenom zauzme mjesto njemačkog jezika među Slavenima.«⁴

³ Isto 267.

⁴ Vl. Dukat, Dr. Petar Tomić, Nastavni vjesnik XXVI, 1918, 384. U prikazu Tomićeve biografije Dukat se služio njegovim dnevnikom koji je počinjao 1864. a nosio je naslov »Svašta«. Dnevnik je imao 10 svezaka, ali već u vrijeme kada se Dukat njime služio bio je većim dijelom izgubljen a danas mu se posve zametnuo trag.

U vezi s tim predavanjem izvijestile su bečke novine da se student Petar Tomić pokazao »kao velik panslavist i velik panrus«. Zbog toga govora, a i ostalog djelovanja, oduzela je Rauch-Zlatarovićeve vlada Tomiću stipendiju i on se morao ujesen 1869. vratiti u Hrvatsku ne svršivši studije. U raznim službama i s mnogo truda Tomić je uspio sakupiti novac koji mu je omogućio da 1871. završi studije u Beču i 1874. doktorira u Grazu.

Upravo na predavanju Tomića, koji je kao »panslavist« i »panrus« izgubio dapače i stipendiju, Kermavner želi dokazati da u »Jugu« nije postojao spor s pravašima nego s narodnjacima, i to zbog njihove želje da »pohrvate« Slovence. Kermavner izvodi svoj zaključak iz polemičkog osvrtu F. Levca na to predavanje.⁵ Levec je pripadao rusofilskoj struji, koja se općenito odnosila prema narodnjačkoj politici nekritički i vrlo negativno.

Prema rusofilskoj koncepciji trebalo je da se slavenski narodi ujedine pod vlašću Rusije. Zbog toga su oni otklanjali ideju samostalnih slavenskih država i odbijali južnoslavensku koncepciju narodnjaka kako u jezičnom tako i u političkom pogledu. Ukoliko bi i prihvatili južnoslavensku koncepciju, bilo je to samo u obliku prelazne etape koja ima dovesti do sjedinjenja svih Slavena pod ruskim vodstvom. Za razliku od rusofila, narodnjaci su smatrali stvaranje južnoslavenske države svojim krajnjim ciljem, pa su im to rusofili vrlo oštro i predbacivali. Oni su opominjali Slovence »da, kar se nas tiče, bi po tem, kar smo o Hrvatih skusili, Slovincem ne svetovali, njih usodo hrvaškim politikarjem izročiti. Če prav se tu in tam trdi, da bi jugoslovanstvo le nekako prestopno stanje bilo, mi hrvaškim obljubam nič kaj ne verjamemo. Nam se dozdeva, da Hrvatom jugoslovanstvo, če še tako pokvečeno, ni sredstvo, ampak cilj in konec. Ako bi Hrvatje do tega prišli, da skrpijo kako jugoslovansko zadrugo, zvezali bi se s komur bodi proti slovanstvu, samo da obranijo svoga malika.« Rusofili su također oštro kritizirali i pisanje organa Narodne stranke poslije pada apsolutizma: »Pozor' je takrat Slovanov le sarkastično omenjal, besedi 'panslavist', in 'Rus' je rabil le v pomenu zagriznega zaničevanja slovanstva. Takim ljudem svojo usodo zaupati, za Slovana ni varno; treba je tedaj, da odločbo o naši prihodnosti pridržimo v svojih rokah.« Nadalje, rusofili nisu u vezi s rješenjem književno-jezičnog pitanja uzimali uopće u obzir da su Hrvati prihvatili zajednički književni jezik sa Srbima nego su stalno isticali kako narodnjaci žele Slovincima naturiti hrvatski jezik: »Vemo da bo kdo prašal: kdo pa hoče vriniti Slovincem hrvaški jezik? Na to bi nam bil odgovor lagak, kajti od naših prijateljev na Hrvaškem nam dohajajo pisma pripovedajoč kako si revno zdaj Hrvatje prizadevajo, da bi se o prihodnjem dijaškom shodu v Ljubljani prijel hrvaški, ne pa ruski jezik, ko literarni jezik Slovencev. Nam se obotno zdi, da Hrvatje hočejo s Rusi konkurirati.«⁶

Utjecaj rusofila na omladinu bio je vrlo jak, pa je na drugom skupu slovenske omladine 1869. ruski prihvaćen kao jezik »višje slovesnosti«. Ovo prihvaćanje, prema Kermavneru, nije u stvarnosti imalo nekih većih posljedica, ali je poslužilo kao sredstvo s kojim su moglo odbiti pokušaje narodnjaka da pridobiju Slovence za zajednički književni jezik s Hrvatima i Srbima. Uostalom, čini se da su ova nastojanja bila potkraj šezdesetih godina

⁵ Kermavner, n. dj., 267.

⁶ »Slovenski narod« 1869 (dalje SN), br. 102, Še enkrat slovanska vzajemnost.

više ograničena na omladinu negoli na sam politički smjer Narodne stranke, koja se i javno u svojem organu ogradila od takvih pokušaja i osudila ih kao štetne za hrvatsko-slovenske odnose.⁷

Tendencije »pohrvaćivanja« Slovenaca pokazivali su pravaši. Međutim, rusofili nisu uopće povukli razliku između pravaške i južnoslavenske narodnjačke politike. Nije to učinio niti Levec, iako iz njegova vlastitog koncepta izlazi da se na spomenutom sastanku raspravljalo o pitanju: »kako bi se dala znanstvena literatura jugoslovanstva zjediniti?«⁸ Bila su to, dakle, nastojanja da se Slovenci privuku u književno-jezični krug s Hrvatima i Srbima, a ne da se Slovenci pohrvate. Kao što je spomenuto, samo predavanje Tomića nije sačuvano, ali je on nedugo poslije toga opširno izložio svoje koncepcije u podlistku »Novog Pozora«. Članci su nosili naslov: »Što hoće hrvatska omladina i kako?« a izlazili su od 16. III do 8. V 1869. Već u samom početku izlaženja članaka uredništvo se od njih ogradilo, pa Tomić ističe kako iznosi »na svoju odgovornost njeke misli o hrvatskoj mladeži, koju kanimo ustrojiti i organizovati«.⁹ Članci su stilistički nedotjerani, mjestimično djeluju poput koncepta, pa su neki odlomci čak i nešto teže razumljivi. Tomić je zamolio i zadarski »Narodni list« »da ove članke izvoli prešampati, popraviti jih u čemu su nedostatni i obćinstvu na razmišljanje preporučiti.«¹⁰

Već u prvim nastavcima Tomić izlaže svoje sveslavenske ideje i slavi Križanića koji je još prije Kóllára, Šafaříka i Palackog djelovao u pravcu panslavizma.¹¹ Zatim, u skladu sa sveslavenskom idejom, razvija koncepciju prema kojoj ne razlikuje u južnoslavenskoj skupini četiri naroda: Hrvate, Slovence, Srbe i Bugare, nego ih označuje kao plemena, četiri grane južnog slavništva. Nadalje, pozivajući se na Grimma ističe da u južnoslavenskim zemljama postoji samo jedan jezik — razlike kojih ima jedva bi se mogle nazvati dijalektima.¹²

»Politički panslavizam neima smisla«, zaključuje Tomić. Međutim, ruskom jeziku namijenio je izvanredno važnu ulogu ističući da će »ruski jezik morati zauzeti kod nas ono mjesto, koje zauzimalje franceski među Romani, to jest za diplomatske, trgovačke i druge veće literarne zajedničke poslove služiti će ruski jezik« i to ne samo među slavenskim nego čak i nekim neslavenskim narodima.¹³

Tomić se na mnogim mjestima zalaže za stvaranje južnoslavenske države koja bi se trebala urediti federalistički. U vezi s tim kaže: »Čisti Slovenci, odrešiti Hrvati kao što su Srbi i Bugari riešiti će sami iztočno pitanje i stvoriti Jugoslaviju (Jugoslavija farà da se), koju će Europa još većma i radje štiti, nego Grčku, Italiju ili Rumunjsku proti gorostasu ruskomu.«¹⁴ Ovdje, kao i na ostalim mjestima, Tomić se zalaže za stvaranje Jugoslavije i ne nastoji oko »pohrvaćivanja« Slovenaca, nego ih želi uključiti u južnoslaven-

⁷ »Zatočnik« 1870, br. 242.

⁸ I. Prijatelj, Slovenska kulturna, politična in slovestna zgodovina IV, 1961, 46 (dalje Prijatelj).

⁹ »Novi Pozor« (dalje NP) 1869, 450.

¹⁰ NP 1869, 452.

¹¹ NP 1869, 453.

¹² NP 1869, 483.

¹³ NP 1869, 446.

¹⁴ NP 1869, 464.

sku zajednicu. U svrhu približavanja južnoslavenskih naroda, piše nadalje, »škole bi trebali svuda na narodnu urediti. Ta uredba bi morala imati neki pečat uzajamnosti jugoslavenske. Ja tu osobito mislim njeke, no ne sve školske knjige.«¹⁵ »Ja to zovem — nastavlja Tomić — unifikacijom ili unificiranjem školskih knjigah za sve četiri grane ili plemena Jugoslavije. Svuda bi morala vladati misao uzajamnosti jugoslavenske. Ako koji Hrvat, Srbin ili Slovenac i Bugarin što dobro napiše, bilo kojim mu dragim dijalektom, prevedite na svoj dijalekt.«¹⁶

O pojedinim narodima unutar Južnih Slavena Tomić piše: »Srbi su na jugu najbolje sa svojim imenom, to jest pod vlastitom firmom poznati. Grčku crkvu ide tu prva zasluga, koja narodnost i vjeru spaja, protivno od rimokat.; drugo Srbi su evo već pola stoljeća samostalni, svoji manje više; a treće su učenjaci ne Srbi i filolozi mnogo doprinijeli da se srbsko ime raširilo. Kopitar, Grimm, Veber, Šafarik, Miklošić i Česi, koji tu vrlo pristrano, kao i u poljskoj i ruskoj razmirici, sude.« Dok se srbstvo tako slavilo, »driemali su južni Slovjeni. Vodnik i Napoleon sta zvala Iliriju, da se stane; Gaj ju je u Hrvatskoj probudio 1835. godine, a Slovenci 1842. s Novicami Bleiweisovimi započeli, kada je već sav svijet znao za Srbe, za jedino tobože vrstno pleme slovjenškoga juga. Bugari, premda su sada istom ondje, gdje smo mi ostali bili prije godine 1848., ipak su bolje zauzeti za svoje narodno bugarsko ime nego kozmopolit. i humani Hrvati i Slovenci.«¹⁷

O Slovencima Tomić kaže: »...da su Slovenci barem godine 1860. započeli misao jedne ujedinjene Slovenije pod jednim vladarevim namjesnikom, na jednom saboru, s narodnim jezikom u školi i uredu, svuda u službi i javnosti, kamo sreće!« »Jugoslavija je — nastavlja — za sada pusta želja, ideal, ali valja mu se približiti da odlučan čas ne zateče nespremne, da Talijani ne otmu Istru i Dalmaciju a Nijemci Slovence.« Zbog toga je potrebno da se slovenska omladina organizira, da se rasprostrane društva i širi prosvjeta. Nadalje ističe kako je potrebno »da nastoji svaki naobražen Slovenac da dodje čim prije do toga, da se hrvatski (srbski) književni jezik uvede ondje, gdje mu je mjesto a proste i pučke stvari neka se pišu slovenskim nariječjem. Tomu treba samo odlučnosti i čvrste volje, pa su sve tuđe zaprijetke ništetne po sebi; bez borbe i žrtvah ne ima života. Kada se uvede u srednje i više klase hrvatski (srbski) jezik, pa se Slovenija osvijesti, tada će biti važan faktor u Jugoslaviji, prava brana proti Niemcem i Talijanom. Stoga na stran sve maljušne i sičušne i separatist. tradicije i misli.«¹⁸ Ovdje, kao i na ostalim mjestima, Tomić uz naziv hrvatski stavlja u zagradi i naziv srpski, dakle ne želi pohrvaćivati Slovence nego ih nastoji pridobiti za zajednički jezik s Hrvatima i Srbima.

U pitanju državnopravnog položaja Hrvatske Tomić je bliži koncepciji pravaša negoli narodnjaka. Svakako su okolnosti u vrijeme Rauchova banovanja išle u korist pravaša, dok su narodnjaci bili sasvim potisnuti. Rauch je dapače pomagao i pravašku štampu, pa su ideje pravaštva nesmetano vršile utjecaj na omladinu. Sasvim u skladu s tim idejama Tomić traži za Hrvatsku

¹⁵ NP 1869, 464.

¹⁶ NP 1869, 465.

¹⁷ NP 1869, 463.

¹⁸ NP 1869, 463.

položaj suverene i samostalne države koja će priznavati samo volju svog naroda i kralja. Naziv za Hrvatsku može biti jedino »hrvatska država« a za sabor »državni sabor¹⁹«. S Mađarima Hrvatska može biti povezana jedino u najčišćoj personalnoj uniji.²⁰

Tomić zauzima vrlo kritički stav prema narodnjacima, podrugljivo ih naziva »našincima« i kaže »da oni koji su bili Ilirci i Jugoslaveni zovu se sada našinci u trojednoj kraljevini; pišu i govore naš jezik, naškim itd.«²¹ Ovu pojavu ocjenjuje vrlo negativno i smatra je indeferentizmom, koji šteti i hrvatstvu i jugoslavenstvu. Omladina se ne slaže s takvim stanjem i s tim u savezu Tomić kaže: »...od ilirskih Hrvata postanu iza godine 1848. jugosloveni, a od g. 1860. ide sve na bolje i bliže po primjeru Srba tj. mjesto ilirizma i jugoslavizma mladež sve više pristaje uz čisto ime hrvatsko, jugoslavensko ime prima toliko, koliko i Srbi, Bugari i Slovenci za sve skupa. Pod ova četiri imena i njihove zastave neka se sakupe sve četiri grane, prerietka ta sreća znamenjuća 4 listića djeteline slovenske.« »Hrvatska mladež — nastavlja Tomić — hoće da prestane vegetacija i nestalnost ilirizma (pokojni!), jugoslavizma i naškišah. Mladi Hrvati u tom sasvim onako rade i postupaju, kako Srbi, Bugari i Slovenci; ali osobito *Srbi*.« Omladina hrvatska kaže: »Hrvati su dosta učinili, ne samo dobru volju pokazali nego i čini zasvjedočili uz veliko požrtvovanje, da su za slogu i slobodu Jugoslavije, nu Srbi su ostali hladni, mlačni, pa za to propalo sve!«²²

Međutim, znatno veća smetnja od »našincima« za oživotvorenje južnoslavenske države jest politička usmjerenost Kneževine Srbije. Tomić nema dovoljno oštrih riječi da osudi povezanost Namjesništva s mađarskim vodećim političkim krugovima, ali kod toga dosljedno ističe razliku između srpskih političara, koje naziva srpskim mađaronima, i srpskog naroda. Ovo prijateljstvo olakšava Mađarima da još jače tlače Hrvate, a u vrijeme »kad se u Ugarskoj rješavalo pitanje s Hrv. i Srb. srbska žurnalistika nepokolebivo se priklonila Mađarima i pojačala im time samouvjerenje i energiju i njihovim protivnicima naprotiv oduzela svaku nadu na srpsku podršku.«²³ Napominje da i Hrvati mogu po primjeru Srbije preuzeti politiku prijateljstva s Mađarima, ali u tom slučaju će Bosna biti samostalna ili ugarsko-hrvatska.²⁴ Tomić pita: kako bi Srbi reagirali da se Hrvati povežu s Turcima i drugim srpskim neprijateljima i »proti vam ugovaramo, I tu ne bismo bili originalni, jer je original političke logike u vas, to bi bilo šilo za ognjilo. Nu Bože sačuvaj!« Osim toga, Mađari su najveći »dušmani, nenavidnici« stvaranju slobodne i jake južnoslavenske države. Kako bi razbili slogu Hrvata i Srba, Mađari obećavaju Bosnu Srbiji, ali ako se uvjere da Srbima ne mogu vjerovati, oni će napustiti srpske mađarone i obratiti se na hrvatske mađarone, »zvekanovce«. Mađari će sve dopustiti osim sloge Hrvata i Srba, i zbog toga svatko tko radi u pravcu njihova ujedinjenja mora biti neprijatelj Mađara.²⁵

¹⁹ NP 1869, 455.

²⁰ NP 1869, 459.

²¹ NP 1869, 463.

²² NP 1869, 463.

²³ NP 1869, 487.

²⁴ NP 1869, 472.

²⁵ NP 1869, 480. — Tomić misli pod »zvekanovcima« pravaše koji tada izdaju »Zvekana«.

Tomić nije završio svojih članaka; po želji uredništva morao je prekinuti njihovo objavljivanje. Svakako je njegova osuda politike Namjesništva po formi bila oštra, a kadikad i vrlo nespretna, pa je uredništvo »Vidovdana« reagiralo na njegovo pisanje i donijelo otvoreno pismo uredniku »Novog Po-zora«. Urednik Josip Miškatović ogradio se u odljem članku pod naslovom »Zaglavak« od Tomičeva pisanja i naglasio da je pisac već od samog početka preuzeo potpunu odgovornost za svoje članke. O njima je Miškatović pisao: »Prvi put je omladina čuti imala podignut glas iz svoje sredine i razglašen po svemu narodu: što i kako hoće hrvatska omladina. Zato nam i jest žao, što moramo izreći, da je prvi ovaj glas jeknuo najneskladnijom disharmonijom.« Nadalje kaže: »Mi znamo dobro, da pisac nije s ostalom omladinom ugovarao i dogovarao smjer, sadržaj i formu svoga članka; obratno njegovi su druzi i prijatelji očitovali piscu, da ne odobravaju način kojim piše, dokazujuć mu, da je odstupio od stvari i cilja, za kojimi je bio pošao i doći imao.« Miškatović je na kraju uglavnom odobrio osnovnu misao Tomića u vezi s političkim smjerom Namjesništva, ali je osudio formu u kojoj je ona izrečena: »U toj nespretnosti forme, u nesistematičnosti poredanja i savladavanja misli i leži najveća mana našeg pisca i njegova članka.«²⁶

Ako saberemo misli koje je Tomić u svojim člancima izložio, onda moramo zaključiti da se on zalagao za stvaranje južnoslavenske države i da mu nije bila namjera »pohrvaćivati« Slovence nego ih je želio privesti u zajednički književno-jezični krug s Hrvatima i Srbima. Osim toga, i bez ogradi-vanja organa Narodne stranke ne može se na temelju njegova djelovanja izvesti ocjena južnoslavenske politike Narodne stranke. Naime, Tomić se u nekim pitanjima više približavao koncepcijama pravaša negoli koncepcijama Narodne stranke. U svojim izlaganjima on je prihvaćao i poglede pravaša i poglede narodnjaka, pa je njegov stav vrlo teško uklopiti u okvir jedne od tih stranaka; najtočnije je ako ga označimo kao njegovo privatno uvjerenje.

Hrvatski jezik i ime željeli su Slovincima nametnuti pravaši, pa je zbog toga i došlo do spora između pravaške i slovenske omladine u Beču. Iz tog neslaganja proizašla je i »Izjava« koju su članovi »Juga« objavili na posebnoj sjednici 16. I 1869.

Izjava se raspada na dva dijela: na izjavu hrvatskih i na izjavu sloven-skih studenata. U početku se ističe da urednik »Hervata« dr Matok govori u ime hrvatske omladine, a kako on hrvatsko ime proteže dalje od svih drugih, hrvatska i slovenska omladina žele izjaviti do koje mjere on zastupa njihovo stajalište. Državno pravo, na temelju kojega je trojedna kraljevina suverena država, hrvatska omladina potpuno prihvaća i odbija mađaronska politička načela jer su ovome pravu suprotna. Međutim, hrvatska omladina odlučno je protivna protezanju hrvatskog imena na Slovence i Srbe i uvjereni su da takva politika mora završiti neuspjehom.

Slovenska omladina naglašava da shvaća korist i potrebu zajednice između hrvatskog i slovenskog »plemena« i da će nastojati da se ona oživotvori, ali samo na temelju dobrovoljnog dogovora, a ne po sili pojedinog »plemena«

²⁶ NP 1869, 495.

ili, još manje, pojedinih ljudi. Ovo slovenska omladina izjavljuje zato jer se čini da Matok govori i u ime slovenskog naroda i u njezino ime.²⁷

Prema mišljenju Kermavnera, do te izjave došlo je na poticaj Narodne stranke i narodnjaka u »Jugu«, a ne slovenskih članova društva. O izjavi kaže: »Dunajska protipravaška izjava je bila dejanje hrvaške politike, delo hrvaške narodne stranke, ki je v njej izrazila svoje jugoslovanske politične

²⁷ Izjavu je objelodanio NP 21. I 1869. i kako su u dosadašnjoj literaturi bili objavljeni tek neki njeni dijelovi, donosim je u cjelini. Isti dan objavio je Izjavu i SN; u slovenskom tekstu postoje neke manje razlike u poredenju s hrvatskim tekstom. Evo tih tekstova:

Hrvatski tekst:

Izjava

U Zagrebu su izašla pod uređivanjem dra Matoka dva sveska časopisa, koji se zove ‚Hrvat‘ i zastupa ‚stranku prava‘ u Hrvatskoj.

Nije za nikoga tajna, da g. dr. Matok, govori li u nečije ime, govori u ime mladeži hrvatske. A jer on obseg te rieči proteže tako daleko, kako ga drugi neprotežu, nemože ništa proti tomu imati, ako mi združeni članovi hrvatske i slovenske omladine reknemo, u koliko g. dr. Matok zastupa naše misli i naš smjer.

Pravo, po kom je trojedna kraljevina suverena hrvatska država, duboko počiva u našoj svijesti, a za svega života nastojati ćemo, da ono i životom postane. S toga smatramo protupravnim svaki ugovor i faktički čin, koji nije proizvod slobodne volje trojedne kraljevine; s toga držimo, da su magjaronška politička načela skroz protivna pravu trojedne kraljevine, pa nam se čini, da su ove misli nužna posljedica hrvatske pravne svijesti. Dotle popunjemo redove onih, koji vojuju za čisto hrvatsko pravo.

Ali način, kojim dr. Matok postupa, nemože a i neće dobiti našega odobrenja, dokle god bude plemenitost i čistota srca nukala priznavati dobre namjere i po narodni napredak koristna djela.

Našega odobrenja nemože dobiti postupak, kojemu se raduju naši neprijatelji i koji sije sjeme plemenskoga razdora u narodu istovjetnoga poriekla. Ljubeć mi Hrvati nada sve ime hrvatsko, mislimo, da protezati ovo ime na Slovence i Srbe koji jednako ljube svoje ime slovensko i srbsko, dira u svetište i pojedinca i naroda, i mjesto uspjeha rodi neuspjehom.

Što se nas Slovenceh napose tiče, mi uviđamo korist i potrebu zajednice

Slovenski tekst:

»Iz Dunaja se nam pošilja tale izjava: V Zagrebu sta izišla pod vredništvom gos. dr. Matoka dva zvezka časopisa, ki se imenuje ‚Hrvat‘ i zastopa ‚stranku prava‘ v Hrvatski.

Nikomur ni tajno, da gos. dr. Matok tako govori v imenu *hrvaške omladine*. Pa ker on obseg te besede tako daleč poteza, kakor ga drugi ne potezajo, nemore nič imeti proti temu, ako mi združeni članovi hrvaške in slovenske mladine izrečemo koliko g. dr. Matok zastopa naše misli našo namero.

Pravo, po katerem je trojedna kraljevina suverena hrvaška država, globoko počiva v našem prepričanju in vse svoje življenje se hočemo truditi, da ono postane meso in kri. Za tega voljo nam je vsak ugovor i faktički čin protupraven, ako ni izraz svobodne volje trojedne kraljevine. Zatorej so po naših mislih magjarska politička načela skoz i skoz protivna pravu trojedne kraljevine i zdi se nam, da so te misli potrebni nasledek hrvaške pravne svesti. Zatorej popolnjujemo vrste onih ki se bore za čisto hrvaško pravo.

Ali način, kakor g. dr. Matok postopa, ne more dobiti, niti ne bo dobil nikdar našega odobrenja, dokler bode srca plemenitost vabila nas priznavati dobre namere in za narodni napredak koristna dela.

Našega odobrenja ne more pričakovati postopanje, kterega se vesele naši neprijatelji in ktero seje seme plemenskega razdora med Hrvati, Slovenci i Srbi. Mi Hrvatje, ki nad vse ljubimo svoje hrvaško ime, mislimo, da *potezati to ime na Slovence i Srbe, kteri prav tako ljubijo svoje slovensko i srbsko ime*, se pravi zasmehovati svetišnje i pozamezneznega človeka i vsega naroda, tako postopanje namestu vspeha rodi razdražbo.

Ker se nas Slovenceh posebej tiče, pripoznavamo korist i potrebo da se

smernice hkrati ustrezajoče slovenskim težnjam zaradi česa so se ji slovenski studenti z Levcem priključili brez najmanjšega omahovanja in tudi brez i najmanjše opozicije v svojih vrstah.«²⁸

Prema njegovu izlaganju dobiva se dojam da su se slovenski studenti tek pridružili izjavi koje je bila djelo Narodne stranke i narodnjačkih studenata u Beču. On uopće ne spominje da se Izjava raspada na dva dijela, a upravo ova činjenica navodi na zaključak da je u njenom objavljivanju ravnopravno sudjelovala i hrvatska i slovenska omladina. Teško je pretpostaviti da bi i slovenski dio Izjave sastavili Hrvati. Prema svemu možemo zaključiti da je izjava zajedničko djelo i hrvatskih i slovenskih studenata.

Nadalje, iz popratnih riječi kojima je organ Narodne stranke komentirao objavljivanje Izjave, nikako se ne može zaključiti da je ona bila djelo Narodne stranke. »Novi Pozor« se čak na neki način i ogradio od Izjave istakavši da ne želi bilo kakvu diskusiju s pravašima, jer oni već unaprijed izjavljuju da ih nikakav razgovor ne može pokrenuti s njihova puta, da je dakle suvišan. »Mi neimamo razloga«, pisao je, »da ne primimo ove izjave pošto smo za to umoljeni. Što se nas samih tiče naprama knjigi dra Matoka, dobili smo pisama čisto protivna smisla: jedni nas nagovaraju, da posve šuti-mo, drugi da nešto odgovorimo. Mi koliko i cijenimo volju i želju naših prijatelja, u ovom bi se obziru povodili za svojom vlastitom uviđavnosti. A ona kaže nam, da se neupuštamo u razgovor s ljudmi, koji unaprijed izjavljuju, da ih nikakav razgovor o ničem neće uputiti, da je dakle posve suvišan. Još više je suvišno braniti naše nastojanje od potvorah, koje su najjači argumenti u knjigi dra Matoka. Da takvi argumenti neimaju ni snage nit izvora u plemenitu srcu i u težnji plemenitoj, najbolje će čutiti i znati hrvatska omladina, kojoj s naše strane bilo prosto slediti političko mnijenje kakvo ju volja, al joj nebi doličilo valjati se u prahu prostačtva i klevetanja.«²⁹ Iz ovog komentara kao i prijašnjeg izlaganja svakako moramo zaključiti da Izjava nije bila djelo Narodne stranke nego hrvatskih i slovenskih studenata u Beču. Jednako se na temelju svega izloženog ne može izvesti iz djelovanja Petra Tomića ocjena južnoslavenske politike Narodne stranke i, dapače, mora se zaključiti da je udio Narodne stranke u ovim studentskim rasprama bio vrlo malen.

*

među plemenom hrvatskim i slovenskim, no dopuste li ikada okolnosti, da do toga dođe, o čemu ćemo i mi nastojati, to je naravno, da može doći samo dobrovoljnim dogovorom među braćom, a ne silom budi celoga plemena, budi još manje pojedinih ljudi. Ovo neka se zna s naše strane, jer se kano čini, da dr. Matok govori i u ime slovenskoga naroda i njegove omladine.

Dano iz sjednice hrvatsko-slovenske omladine sakupljene u Beču dne 16. siečnja 1869.«

združita hrvaški i slovenski narod. Ali će dopuste kedaj okolnosti, da do tega pridemo, za kar hoćemo tudi mi delati, to je naravno, da se združenje zamore uresničiti samo po dobrovoljnem dogovoru med brati, nikdar po sili celega enega naroda in še manj pozameznega človeka. Toliko od naši strani, ker se nam zdi, da gos. dr. Matok govori tudi v imenu slovenskega naroda i njegove omladine.

Dano iz sednice hrvaško-slovenske omladine zbrane na Dunaji 16. januarja 1869.«

²⁸ Prijatelj IV, 600.

²⁹ NP 1869, 405.

Za upoznavanje hrvatsko-slovenskih odnosa od velike vrijednosti bili bi podaci iz korespondencije narodnjačkih i mladoslovenskih prvaka, ali u njihovoj prepisci ima razmjerno malo podataka o hrvatsko-slovenskim odnosima, a neobjavljenih gotovo i nema. Kao ponajglavniji izvor za upoznavanje ovih odnosa ostaje, dakle, pisanje narodnjačkog »Novog Pozora« i mladoslovenskog »Slovenskog naroda«. U prvom broju »Slovenskog naroda« nalazimo politički program lista u kojem je kao osnovno pitanje označeno ujedinjenje Slovenije u jednu administrativnu cjelinu. U programu je naglašeno »da je slovenski narod koleno velike slovanske družine« i da će Slovenci svim snagama nastojati da se produbi »duševna vez in vzajemnost slovanska«. Nadalje se ističe da će Slovenci pravedne zahtjeve svoje slavenske braće u Monarhiji, a posebno zahtjeve svoje južne braće Hrvata i Srba, zagovarati kao svoje vlastite.³⁰

Već od samog početka izlaženja u listu se zaista spominju događaji u Srbiji i Hrvatskoj. Stalni dopisi iz Srbije, obično pod naslovom »V Belemgradu«, pojavljuju se još i prije negoli dopisi iz Hrvatske. Osnovna misao tih dopisa bilo je uvjerenje da će doći do sukoba između Srbije i Turske, a istu nadu dosljedno je izražavao i »Novi Pozor«. Ovo očekivanje bilo je, naime, sasvim u skladu s programom koji je Narodna stranka bila ugovorila sa Srbijom i prema kojem je ova trebala aktivno istupiti u Bosni. Tako »Slovenski narod« javlja kako i Srbi i Turci skupljaju vojsku, što ne može nagoviještati mir;³¹ da su posvuda u Srbiji započeli manevri,³² da se pobunio tešanjski okrug u Bosni, pa iako ova pobuna nema karakter općeg ustanka, Slaveni joj se ipak moraju radovati.³³ Međutim, ubrzo zatim bio je ubijen knez Mihailo i vijesti o istupu Srbije prestaju.

U prvim mjesecima svog izlaženja »Slovenski narod« je razmjerno malo obavještavao o događajima u Hrvatskoj, no od 3. IX počinju izlaziti dopisi »Iz Hrvaškoga«, koji kadikad nose i naslov: »Iz Zagreba«.³⁴ Kako su ti dopisi bili ponajglavniji izvor obavještavanja slovenske javnosti o događajima u Hrvatskoj, velika je šteta što nisu bili ozbiljnije pisani. Kadikad djeluju više kao privatni razgovor, ne baš suviše dobronamjeran, a ne kao ozbiljan izvještaj o zbivanju u Hrvatskoj. Prijatelj je zaključak da članci u prvim godištima »Slovenskog naroda« »sicer niso bili vedno prevsem pretehteni in zreli«³⁵ može se upravo najviše primijeniti na dopise iz Hrvatske.

Osim toga, dopisnik iz Hrvatske pristajao je uz Kopitarovu koncepciju prema kojoj se kajkavski Hrvati ubrajaju među Slovence, što također nije moglo pridonijeti jačanju odnosa između Hrvata i Slovenaca. Sasvim u duhu te koncepcije oštro je prigovorio i prof. M. Valjavcu da je kao Slovenac poslao Jugoslavenskoj akademiji zbirku »nepoznatih besed iz Varaždinske okolice, naj bi se pri vrednovanju hrvaškoga slovarja upotrebile. Vsak ve, da etnografija narod Varaždinske okolice, kakor sploh civilne Hrvaške, k Slovencem prišteva. Bolje bi bil tedaj gospod profesor ravnal, da je svojo zbirko raje

³⁰ SN 1868, 1.

³¹ SN 1868, 11.

³² SN 1868, 22.

³³ SN 1868, 26.

³⁴ Prema Kermavneru, dopisnik iz Hrvatske bio je »po splošni domnevi, ki ne obuja dvomov, Ferdo Kočevar« (Prijatelj IV, 602).

³⁵ Prijatelj IV, 646.

gosp. Levstiku v Ljubljano poslal, da bi se besede v *slovenski* slovar vzele. Radi bi vedeli, kateri razlogi so gosp. profesorja vodili, da tega ni storil?»³⁶

Iako su dopisi vrlo kritični s obzirom na historijsko pravo, na temelju kojega su se Hrvati borili za povoljniji državopravni položaj u Monarhiji, dopisnik ipak želi da se u pitanju Žumberka Slovenci posluže i tim pravom. Naime, želio je da se prilikom razvojačenja Krajine poveća teritorij Slovenije pridruženjem nekih razvojačenih krajeva. U toj namjeri služi se u isti čas i »historijskim« i »jezičnim« kriterijem, prema tome kako mu to već ide u prilog, i kaže: »Žumberčani so enklava štokavcev vsredi kajkavcem. Zdaj ko se ima ta teritorij razvojničiti, je najlepša zgoda, da naj se krajnski deželni zbor podviza, ter ga na temelji historičnih dokazov katerih v Ljubljani valjda ne bo teško naiti, nazaj reklamuje. Če se to sedaj ne zgodi, pozneje ne bo več take zgrade, in Žumberak bo za Kranjsko za zmerom zgubljen. Ne zakopajte svojih talentov!« U vezi s razvojačenjem đurđevačkog i križevačkog puka služi se jezičnim kriterijem i u istom članku kaže: »Gjuraki in križaki so skroz ‚kajkavci‘, tedaj po narodnopisju Slovenci.«³⁷

Uostalom, čini se da su koncepcije J. Kopitara i V. Karadžića, prema kojima se svi kajkavci pribrajaju Slovencima a štokavci Srbima, uhvatile korijen u Slovenaca, jer još devet godina kasnije u »Slovencu« susrećemo ovo stajalište: »Ljudstvo po Hrvaškem, zlasti po nekđaj zvanem (civilnem) Hrvaškem, krog Zagreba, Varaždina itd., je prav zaprav slovensko (kajkavsko) in štokavštine t. j. srbščine, ktera je sedaj Hrvatom književni jezik, ne razume [...]«³⁸

Osim ovog stajališta, i način na koji su mnogi dopisi iz Hrvatske priopćeni daleko je od zrelosti i ozbiljnosti. Vrlo često oni ne razmatraju političku konstelaciju unutar koje je Hrvatska morala djelovati nego su osobni i napadaju pojedine političare. Tako je neozbiljno i objašnjenje da su Hrvati pretrpjeli poraz na izborima 1867. jer su potkupljivi i kruhoborci.³⁹ Uostalom, i u, inače vrlo ozbiljnom, pisanju u člancima: »Ozir na zadnje čase slovenske politike« možemo također pročitati: »Pa tudi marsikateri 'slobodan sinko slobodne trojedne kraljevine' je pri poslednjih volitvah pokazal, da ga magjaron precej v vreči ima, če mu le plača polič vina in — još nešto drugoga!«⁴⁰

Dopisnik je simpatizirao s rusofilskom strujom, o kojoj smo već prije istaknuli da se odnosila nekritički prema hrvatskoj politici, pa on s tim u vezi i izvještava kako je prilikom uvođenja L. Raucha u bansku čast razmišljao: »Mislil sem pri sebi švedraje po Ilici, v kteroj ni bilo ne eno okno nerasvetleno: je pač pametno ravnala slovenska omladina, ka ni hrvaško-srbski jezik nego ruski kot znanstveno-književni primila!« O hrvatskoj politici kaže: »Tu ne gre na smrt in življenje, kakor v boju z nemškutarstvom. Hrvaški narod se ne bori kakor slovenski za svoj obstanek, za svojo *narodnost*, ta mu je zgotovljena, kamo sreče če bi nam Slovencem bila le polovica tako zgotovljena! Hrvaškemu narodu narodnost vzeti, zato su Magjari preslabi.« Nadalje zaključuje da će Slovenci s tadašnjom vladom u Hrvatskoj teško moći uspostaviti

³⁶ SN 1868, 92.

³⁷ SN 1869, 100.

³⁸ Prijatelj IV, 484.

³⁹ SN 1869, 84.

⁴⁰ SN 1869, 29.

neki politički kontakt. U vezi s Narodnom strankom spominje koncepcije iz početka šezdesetih godina, prema kojima se na temelju povijesnih istraživanja tvrdilo da neki dijelovi Kranjske i Štajerske pripadaju Hrvatskoj, ali također i hrvatska Istra zapadno od Raše Sloveniji. Međutim, dopisnik nije nezadovoljan samo s obzirom na pitanje Kranjske i Štajerske nego ni s obzirom na priključenje Istre zapadno od Raše Sloveniji, jer kaže: »Z narodno stranko je političen stik s Slovenci prije mogoč, ali narodna stranka naj pred vsem svoje ideje o neki veliki Hrvatiji, za ktero bi tudi mi Slovenci morali nekaj mesa od svojega telesa odrezati (Celjsko županijo, Kranjsko do Krke, Istro do Raše), na stran pusti, naj narodna stranka nas Slovence kot brate poznavaja, ne pa že kot *svoje*.«⁴¹

Dok dopisnik uspoređuje ovdje borbu Hrvata i Slovenaca i zaključuje da u toj borbi kod Hrvata ne ide »na smrt in življenje« kao kod Slovenaca, jer se hrvatski narod ne bori za svoj opstanak, za svoju narodnost koja mu je »zgotovljena«, u drugom članku pod istim nazivom »Iz Hrvaškega« posve suprotno tome ističe se kako je za pobjedu svog jezika hrvatski narod dao mnogo žrtava«, pa zaključuje: »Draže ni nobeden drug narod obveljave svojeg jezika plačal.«⁴² Osim toga, i osnovni ton članka potpuno je drugačiji od onog uobičajenog u drugim dopisima, bez osobnih momenata; u njemu se trijezno razmatra državna politika Austrije i konstatira njezina nezahvalnost za pomoć koju su joj Hrvati pružili. Postoji mogućnost da je dopisnik u člancima mijenjao svoje stajalište ili se možda radi o dva lica, što se čini vjerojatnijim.

U početku 1869. »Slovenski narod« je mnogo prostora posvećivao kombinacijama o oživljavanju Napoleonove Ilirije. Sama zamisao potekla je od poslanika u Carevinskom vijeću, a »Slovenski narod« ju je prihvatio, iako sa sumnjom da bi se mogla doista oživotvoriti, pa s tim u vezi i opominje Slovence: »Zato ne budimo prelahkoverni da ne bomo žalovali za izgubljeno nadaje.«⁴³ U prosincu 1868. nekoliko rodoljuba je razgovaralo sa slovenskim poslanicima o stvaranju ujedinjene Slovenije, no oni su istakli uvjerenje da toj ideji ne bi bili protivni samo Nijemci nego i Poljaci, pa čak i Česi, jer ne stoje na stajalištu prirodnog prava nego svoju borbu temelje na povijesnom pravu. Suprotno tome, poslanici su bili uvjereni da bi mogli pridobiti Poljake, Čehe i Tirolce za ideju oživljavanja Ilirije, jer ta koncepcija ima u svojem temelju bar neku povijesnu podlogu. Na temelju tih razgovora izašao je u bečkom listu »Wanderer« članak u kojem se otišlo predaleko i bez prave podloge javljalo da i bečki krugovi ozbiljno razmišljaju o obnovi Ilirije — »da so se bojda namenili združiti Dalmaciju, Koruško, Kranjsko, Istro in tržaški kraj v eno državno celoto.«⁴⁴ Kao ponajglavniji prigovor ovoj koncepciji postavio je »Slovenski narod« činjenicu da bi Slovenci iz Štajerske ostali izvan okvira ove nove državne zajednice. S obzirom na tu okolnost koncepcija ujedinjene Slovenije više bi odgovarala Slovincima.⁴⁵

⁴¹ SN 1869, 108.

⁴² SN 1868, 100.

⁴³ SN 1869, 10.

⁴⁴ SN 1869, 11.

⁴⁵ SN 1869, 10.

O zamisli obnavljanja Ilirije pisali su češki »Národní listy« i u odljem članku izlagali svoje stanovište prema toj kombinaciji. U članku se, prvo, kritički osvrću na politiku Beča koji podupire Talijane i tim zapravo radi protiv interesa Monarhije, jer je cilj talijanske politike izdvajanje potalijančenih mjesta i njihovo priključenje Italiji. To su, navodno, uvidjeli i poneki političari u vodećim bečkim krugovima i pokazali sklonost prema zamisli oživljavanja Napoleonove Ilirije, jer bi takva državna tvorevina bila dovoljno snažna da zaustavi namjere Talijana.

Zatim se u članku ističe golemo oduševljenje koje sve više zahvaća Slovence na pomisao o mogućnosti oživljavanja Ilirije i prvi put se ističe da bi ta zamisao morala naići na otpor Hrvata. U članku se kaže: »Misel o obnavljanju starega ilirskoga kraljevstva je padla kakor iskra med slovenske rodoljube, in njen žar se stalno raznema v širje in širje kroge. Za zdaj je komaj verjetno da bi se misel vresničila, kraljevstvo ilirsko obnovljeno v tej obliki bi gotovo vzbudilo upor ne le Nemcev in Magjarov, ampak nedvojbeno tudi Hrvatov samih. Hrvati in Magjari bi ne privolili novemu kraljevstvu na korist, da bi se jim škodovalo njih državno pravo, Nemci ne, da bi se jim škodovala njih narodnost. In vendar ima program skupljenega ilirskoga kraljevstva za Slovence svojo praktično stran. Dasiravno je nemogoče to misel že zdaj izvršiti, mogoče je vendar le koristiti z njo bližnjemu in koristnejemu programu. Pod praporom velike misli stare Ilirije se hitreje svojemu cilju bliža narodna enota slovenska, za katero se morajo za prav narodnjaki slovenski pred vsem in najbolj truditi«.

U vezi s koncepcijom ujedinjene Slovenije, članak ističe da ona nije više program malog broja Slovenaca, što najbolje pokazuje velik broj pristalica na taborima u Ljutomeru, Žavcu i Šempasu. Ti su tabori potvrdili želju Slovenaca za jedinstvom; na njima »se je skoraj izključivo gledalo na obveljavo narodnosti in jezika«.

U vezi s uređenjem Monarhije kaže se: »Ako se ima država urediti na zadovoljnost narodov, treba bo gledati, kje je koteri moment najmočnejši v narodu; zgodovina, pravo in potrebe vsakega naroda so različne, in ravno zato ni mogoče v razno-narodni Avstriji vrediti državo po eni meri, po enem kopitu. Pri Čehih in drugodi je treba pozornost obračati pred vsem na historično pravo, pri Slovencih, kjer tega prava ni, na prirodjeno pravo jezika in roda. Tudi to pravo je dovolj važno in zavest tega prava med Slovenci dovolj živa, da bi se mogel na njegovi podlagi stvoriti samopraven državni organizem. Narodna in državna enota avstrijskih Slovencev je pa razen tega tudi program popolnoma opravičen, kajti z ozirom na posebne zemljopisne razmere Slovencev je mogoče ustreči mu brez vse škode, ki bi se sosednim narodom nobena ne godila.«⁴⁶

»Slovenski narod« komentirao je taj češki članak ističući kako on pobija tvrdnje slovenskih prvaka da su Česi voljni samo onaj program poduprijeti koji se osniva na povijesnom pravu pa zbog toga i odbijaju koncepciju ujedinjene Slovenije jer se ona osniva na prirodnom pravu. Česi su pokazali da »opravičenost naše zahteve potvrđujuje«, a »Slovenski narod« je uvjeren da to nije samo mišljenje jednog lista, »ker vemo da je češkega časopisja glas tudi

⁴⁶ SN 1869, 11.

češkega naroda«. Time je pobijen glavni argument s kojim su državni poslanici opravdavali svoje ustezanje od rada na ujedinjenju Slovenije i »Slovenski narod« im poručuje: »Tu bomo imeli le eno besedo do njih: ali sprejmite narodove rezolucije in se poganjajte zanje, ali pa — odhajajte«. ⁴⁷

Kao glavni manjak koncepcije o obnavljanju Ilirije »Slovenski narod« je isticao činjenicu da bi dio Slovenaca ostao izvan njezinih okvira. Na okolnost da bi ta državna tvorevina obuhvatila i velik dio teritorija na kojem žive Hrvati — »Slovenski narod« gotovo i nije obratio pažnju. Tek kasnije, u jednom od niza članaka: »Ozir na zadnje čase slovenske politike«, nailazimo na oštru osudu koncepcije o obnavljanju Ilirije. ⁴⁸ Iz članaka zapravo proizlazi da se ta koncepcija poklapa s nastojanjima nekih austrijskih Nijemaca koji su špekulirali kako bi u slučaju raspada Austrije privezali za sebe Sloveniju, Istru i Dalmaciju. Međutim, pisac odbija ovu kombinaciju i u slučaju raspada Austrije zalaže se za južnoslavensko rješenje slovenskog pitanja. Ako dođe do propasti Austrije, »iskali si bodemo narodno samostojnost v zvezi z našimi jugoslovanskimi srodniki. Zvesti smo si, da ako bi utegnuli Prusi tudi Slovenijo in Dalmacijo za seboj ‚Als ein dienendes Glied‘ pod pruske pikelhavbe vleči, ne bi za samostojnost našo zoper Prusa le naše, ampak tudi druge puške govorile, kterih je že nekoliko več, ko pruskih.« ⁴⁹

U člancima se ipak dosljedno ističe da se Slovenci protive raspadu Austrije, pa zato i žele da se ona uredi federalistički. Zbog toga se podvrgava oštroj kritici i djelovanje slovenskih poslanika koji su glasovali za dualističku adresu i općenito se zaključuje da je njihova oportunistička politika donijela malo koristi Slovencima — jedino su nadareni »karlovsko-ljubljansko-trebižkom« željeznicom, a ta bi se, ako je potrebna, izgradila i bez toga.

U vezi s hrvatsko-slovenskim odnosima, u tim se člancima također osuđuje djelovanje poslanika i kaže: »Poljski in slovenski oportunci so tedaj največ krivi, da v naši liberalni in ustavni veči del slovenski Avstriji že bolj ko poprej ‚le Nemcu Magjaru se sreča žari‘, kajti pozabiti se ne sme, da je na Hrvaškem magjaronstvo federalne Pozoraše še le potem nadvladalo, ko so ‚praktični‘ slovenski poslanci zares občudovanja vredno stanovitnost svojih volilcev s tem poplašali, da so, izneverivši se Čehom in svojem lastnem programu, s sebičnimi, neslovanskimi poljskimi sanjarji se združili — kakor je dr Toman v svojem imenitnem govoru pred glasovanjem za dual. adresu sam povedal, v kopanje groba našem življenju, v odobrenje rasparanja Avstrije na dvoje [. . .]« ⁵⁰

U člancima nadalje nailazimo na prigovor »Novicama« zbog pisanja o položaju Hrvatske unutar dualizma. »Novice« odnosno Bleiweis, iako nije više bio njihov urednik, označili su Hrvatsku kao »tužnu Hrvatsku« i predbacili joj nehrvatsku politiku, a nagodbu s Ugarskom označili kao osmrtnicu hrvatske samostalnosti. »Naj primeri dr Bleiweisov organ — veli pisac — Slovenec stanje s hrvaškim v narodnem, političnem, avtonomnem, materjalnem ali kterim koli oziru; naj primeri sužne Slovence čitbraše s Hrvati, ki se, dasi-

⁴⁷ SN 1869, 13.

⁴⁸ Prema Prijatelju pisac ovih članaka bio je F. Levec (n. dj. III, 122).

⁴⁹ SN 1869, 33.

⁵⁰ SN 1869, 29.

ravno so po krivi politici sedanjih poslanca iz magjarski enake neodvisnosti in samostojnosti v magjarsko prikrpino zapeljani, že zmeraj lahko proti nam svobodnjaki imenujejo.« Zatim zaključuje: »Ko bi nam slovensko oportunistvo vsaj toliko dobrega dalo, kolikor magjaronstvo Hrvatom, bi lahko Slovenci primerjaje to s sedanjo mizerijom od veselja poskakivali [. . .].« Međutim, od svega toga nema ništa i u Sloveniji vlada »vsemogoćna, nenarodna, nemškutarska stranka«, koja je još gora nego prije.⁵¹

Najzad, u posljednjem članku oštro se osuđuje zamisao obnavljanja Ilirije i kaže: »Že mnogo političnih spak se je v Avstriji porodilo, in to bi bila tudi ena, da bi se vezali s hrvaško Dalmacijom ktera k trojedni kraljevini spada in vezali s koroškimi Nemci kteri bi se te zveze prej ko ne z rokami in nogami branili, od druge strani pa brez štajerskih Slovencev, ki so duša naše duše, in ki bi bili zgubljeni. V kaj tacega Slovenci nikdar privoliti ne moremo.« Da na teritoriju Istre žive također i Hrvati, nije ni ovdje spomenuto.

U članku pisac dalje kaže da ako se misli da je »Slovencev za samostojno skupino premalo«, on smatra »da bi se Slovenci celo već ne protivili, ako bi se zedinjena Slovenija s svojom posebno slovenskom avtonomijom s trojednom kraljevino združila, se ve da morala bi trojednica samostojna biti, ne pa magjarska prikrpina, kakoršna je dendenešnja.«⁵²

Prema »Slovenskom narodu«, koncepciju o obnavljanju Ilirije bili su voljni poduprijeti i neki austrijski Nijemci računajući s eventualnim slomom Monarhije. I u Hrvata nalazimo poslije poraza kod Sadowe koncepcije čija osnovna misao se također temelji na mogućnosti da Monarhija propadne. Prusko-austrijski sukob bio je završen, ali se politička situacija ipak nije mogla smatrati stabilnom ni u Evropi ni u Monarhiji. Na pomolu je bio nov, prusko-francuski sukob, a kako će taj proteći i koliko će promijeniti dotadašnji odnos sila u Evropi, bilo je neizvjesno. Pogotovu kad bi istodobno buknuo rat i na istoku, moglo bi doći do općeg evropskog požara koji bi ugrozio i sam opstanak Monarhije. Politička situacija bila je neizvjesna i dopuštala je različite kombinacije, pa se one javljaju i u Narodnoj stranci. Jedna od njih bila je usmjerena u pravcu stvaranja južnoslavenske države. Ilija Garašanin predložio je Strossmayeru suradnju sa Srbijom u pravcu ostvarenja ovog cilja, a Strossmayer je u kolovozu 1866. dao pristanak da Narodna stranka u tom pravcu djeluje. Prema zajednički ugovorenom programu krajnji cilj zajedničke suradnje bilo je stvaranje neovisne južnoslavenske države, a prvi i neposredni zadatak prisajedinjenje Bosne Srbiji. Ovako ojačana Srbija imala je postati kristalizaciona točka oko koje bi se okupile ostale južnoslavenske zemlje.⁵³

Antonije Orešković, koji je sastavio zajednički program, unio je u njega i pridobivanje Slovenaca za južnoslavensku koncepciju (»Beograd će dobivati Bugare za obštu ideju a Zagreb Slovence«).⁵⁴ Međutim, Garašaninove političke kombinacije nisu obuhvaćale Slovence, i on je taj stavak precrtao.

⁵¹ SN 1869, 34.

⁵² SN 1869, 37.

⁵³ O tom usp.: V. Ciliga, *Slom politike Narodne stranke*, Zagreb 1970, prilog III.

⁵⁴ V. Vučković, *Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinama Habsburške monarhije 1859—1874*, Beograd 1965, 274.

Usprkos Garašaninovu stavu Narodna stranka i dalje je uključivala Slovence u svoju južnoslavensku koncepciju, pa je i »Pozor« pisao u tom duhu. U jednom od tih članaka kaže se da Hrvate veže životni interes uz južne Slavene i »s toga se narodna stranka u svojoj politici nemože niti se neće odreći zajednice sa Srbi s jedne i sa Slovenci s druge strane. Njezina će politika vazda biti solidarna s ovimi plemeni — bit će u pravom smislu hrvatska i južnoslavenska.«⁵⁵

Sasvim u duhu ovih ideja djelovali su narodnjaci kada su u vrijeme najjače povezanosti svoje stranke sa Srbijom u velikom broju posjetili Sloveniju. Upravo na dan krunjenja Franje Josipa za ugarskog kralja, 8. VI 1867, brojni narodnjaci su svojim posjetom Ljubljani i Postojni snažno manifestirali hrvatsko-slovensko prijateljstvo. Pa već i prije, neposredno poslije Strossmayero-va pristanka na zajedničku suradnju sa Srbijom, prilikom obljetnice pogibije Nikole Zrinskog, došlo je također do manifestacije hrvatsko-slovenskog prijateljstva kada su brojni Slovenci bili posjetili Zagreb. Pohod narodnjaka u Ljubljani i Postojnu značio je zapravo uzvraćanje posjeta Slovencima i bio je vrlo dobro organiziran i od strane Slovenaca i od strane narodnjaka. U pohodu je učestvovalo oko 600 narodnjaka, što »dostojanstvenika« što zanatlija, kako nas o tom obavještava Jambrečak koji je i sam sudjelovao u tom posjetu.⁵⁶ Nadalje nas obavještava kako je prigodom održavanja zdravica, koje su imale politički karakter, istaknuto jedinstvo Slovenaca, Hrvata i Srba i da je, štaviše, sasvim u duhu onog vremena rečeno da su oni jedan jednokrvni narod.⁵⁷

Svakako je tako brojni, dobro organizirani posjet narodnjaka bio izraz njihove želje za suradnjom sa Slovencima. Osim toga se, sudeći po namjerama oko pokretanja lista »Slovenski jug«, čini da je ista misao vodila i narodnjake i neke slovenske političare. Svakako je vjerojatno da su narodnjaci prilikom susreta sa Slovencima spomenuli i svoj zajednički program sa Srbijom, koji ih je, sudeći prema njihovoj korespondenciji, tako izvanredno zaukupljao.⁵⁸ Upravo u to vrijeme, prema Prijatelju, prvi put je i u Slovenaca južnoslavensko pitanje postavljeno kao političko, a ne kao jezično i kulturno pitanje. Učinio je to Levstik u svojem nacrtu za list »Slovenski jug«, čije ime je već simbolično uključivalo južnoslavensku ideju.

Neposredni poticaj za djelovanje u južnoslavenskom pravcu bila je i kod Slovenaca i kod narodnjaka neizvjesnost od posljedica predstojećeg francusko-pruskog rata. S tim u vezi pisao je i »Novi Pozor« da ako rat »počne na jednom kraju, nitko nije siguran na kojem će kraju svršiti, zato se sa svih krajevih zanj pripravljaaju. Očividno je svakome da pitanje Njemačke i Talijanske nije na kraj istjerano, istočno pako jedva počelo.« Zatim piše u vezi s istočnim pitanjem: »Tursko gospodstvo ne nadoknađuje političko robovanje materijalnim dobrom i prosvjetom, kako se drugdje bar prividno hvastati mogu. Na istoku dakle nemože se čekati, ako se čekati nužno nemora, na istoku

⁵⁵ NP 1867, 15.

⁵⁶ D. J a m b r e č a k, Izleti, Zagreb 1874, 25/6.

⁵⁷ Isto, 50.

⁵⁸ O tom usp.: Ciliga, n. dj.

ima rat najprije stvoriti, ako ne konačne odnošaje, a ono bar onakve uvjete zadovoljstva i mogućnosti, kakve su stvorili ratovi u Italiji i Njemačkoj.«⁵⁹

U budućem sukobu najveća bi opasnost prijetila Slovincima i Hrvatima od stvaranja Velike Njemačke, koja bi poslije uključivanja austrijskih Nijemaca u svoje granice izravno ugrozila Slovence, a zatim i Hrvate. »O tom, da njemačke pokrajine u Austriji imaju pripasti ujedinjenoj Njemačkoj, neprave više tajnah ni pruska vlada ni sami Niemci«, pisao je »Novi Pozor«.⁶⁰

S istim mislima o opasnosti koja prijeti od Nijemaca počinje i Levstik svoj program za »Slovenski jug«. Na prvom mjestu ističe opasnost koja Slovincima prijeti od Talijana, a zatim kaže da »iz vseh ozirov najnevarnejše i obširno grozeče *germanstvo*, protivno avstrijskemu obstanku, ni malo ni dosti ne gleda na to, da poleg peščice mnogo pozneje prišedših Nemcev slovanski narodi v gostej množini že od nekđaj živé po večini avstrijskih zemelj tostran Litave, ampak trdno si je postavilo za nalogo, nemško-slovanske pokrajine — kakor zdaj imenujejo te dežele — na véke politično pripeti k velikoj Nemčiji, ktera skozi vse slovenske zemlje adrijanskemu morju hrepeni podati svoje mogočne roke«.

Zaključivši da te vanjske opasnosti ne ugrožavaju samo Slovence nego i opstanak Monarhije, Levstik prelazi na kritiku njezina unutarnjeg uređenja i ističe da u Monarhiji uživaju prava samo dva naroda, Nijemci i Mađari, a Slaveni su im podređeni. Razloživši teški politički položaj Slovenaca, zaključio je: »Samo en pot je, po katerem utegnemo ubežati temu zlu, samo en trden jez, kateri nas utegne obraniti. Ta jez najdemo na avstrijskem jugu v politični solidarnosti z junaškimi brati, kateri so iste matere, istega jezika z nami, i kateri našo bratovsko roko veseli poprimejo, nam i sebi na podporo. Da rečeno zvezo osnujemo i utrdimo, pa da zataremo vsako misel, ktera na to namerja, da bi mi sami zase mogli kdaj kaj biti, — to naj bode naša prva skrb; za to nam je truditi se vsemi duševnimi močmi, sa vsem pogumom, kateri se ne ustraši največe žrtve; kajti narod, kateri ne more pokazati nobenega heroičnega čina, tudi ni vreden, da bi ostal med narodi.« Levstik spominje političku solidarnost slavenske braće na avstrijskom jugu, a drugačije se javno u Monarhiji nije ni moglo govoriti. Međutim, posljednji stavak daje naslutiti da je on političku solidarnost najvjerojatnije zamišljao na široj osnovi i da se ona ticala i braće izvan Monarhije, jer djelovanje u pravcu solidarnosti s Hrvatima i nije moglo imati značenje »herojskoga djela« niti je pretpostavljalo one »največe žrtve« koje Levstik ističe. Zatim nastavlja: »S temi besedami smo obenem razložili, zakaj se ‚Slovenski jug‘ krstil naš novi časopis, ktereга namera bode buditi i širiti misel politične solidarnosti na avstrijskem jugu, ter delati i truditi se, dokler ne bode živa resnica iz te misli, o kateri so uže davno prepevali slovenski pesniki, s ktero se navdušuje naša mladina, ktero na tihem goje v narodnih srcih izobraženi možaki, in ktere so se živo poprijeli tudi naši bratje Hrvatje, ker nam pričajo o vsakej priliki. ‚Slovenski jug‘ torej prvi ne izgovarja te misli, ali prvi jo razglašā

⁵⁹ NP 1867, 92.

⁶⁰ NP 1867, 3.

za geslo političnoga časnika.«⁶¹ Dakle, upravo u vrijeme dok su zajednički djelovali sa Srbijom, narodnjaci su, prema Levstiku, u svakoj prilici isticali solidarnost južnih Slavena, a prema programu koji su oni ugovorili sa Srbijom, ta je solidarnost morala obuhvatiti i Slavene izvan Monarhije. Levstik je svoj program donio jedva mjesec dana poslije pohoda narodnjaka Slovencima na kojem su oni zajednički raspravljali politička pitanja, a u mnogom se poklapa s koncepcijama koje je zastupala i hrvatska Narodna stranka. U vezi s naslovom lista, Levstik kaže da ga je »imenoval ‚Slovenski jug‘, na to ime tudi opira ves svoj program.«⁶² Ako uzmemo u obzir susrete slovenskih i narodnjačkih političara, onda je teško pretpostaviti da je ova podudarnost bila slučajna.

Povod koji je po mišljenju narodnjačkih i slovenskih političara imao dovesti do promjena u Evropi i Monarhiji bio je prusko-francuski sukob. I zaista, kada je rat buknuo, u samom njegovu toku, za vrijeme najvećih pobjeda Prusa nad Francuskom, ponovo je na inicijativu narodnjačkih političara došlo do sastanaka u Sisku i Ljubljani sa ciljem da se postave temelji za zajedničko djelovanje Slovenaca i Hrvata. Na sastanku u Ljubljani načelno je proklamirano jedinstvo južnih Slavena i dogovoreno da će narodnjački i slovenski političari sporazumno djelovati. Cilj ovog djelovanja bilo bi ujedinjenje južnih Slavena, a u zajedničkoj Izjavi koja je na sastanku donesena spominju se i opet Slaveni koji žive u Monarhiji.

Hrvati su po svom geopolitičkom položaju bili spona između Srba i Slovenaca, pa su u tom pravcu i djelovali. Međutim, dok za to djelovanje 1867. ne posjedujemo neposrednu dokumentaciju, za g. 1870. se ona sačuvala. Još u toku Ljubljanskog sastanka, na kojem se pripravlja put za ujedinjenje Hrvata i Slovenaca, vođa Narodne stranke Matija Mrazović nastojao je i oko povezivanja sa Srbijom, i to ne samo Hrvata nego i Slovenaca. U toj namjeri pisao je Josipu Tončiču 6. XII 1870. i istakao da »bez solidarnosti među plemenima slavenskoga juga mi se Hrvati ne nadamo nikakvoj budućnosti. — Mislili naša braća u Kneževini da će si osigurati budućnost, da će moći izpuniti svoju misiju na Balkanskom poluostrvu baš i proti volji suplemenikah — ako i ne bude pomoći od njih — onda bi ja takovu misao požaliti i nesretnom nazvati (morao: V. C.), te očajavati radi njihove i naše budućnosti. Ne samo Hrvati, nego i Slovenci pružaju svojoj zagranichnoj braći ruku pomoćnicu. Ovo je čvrsta ruka. Bila bi pogreška ne prihvatiti je objeručke. Treba samo u statistiku pogledati, pak će se vidjeti što ovo znači. Ja Vas molim, da ovo na dotičnom mjestu protumačite i da mi odlučan odgovor dadete.«⁶³

Namjesništvo je, međutim, bilo pod jakim diplomatskim utjecajem Monarhije i Mrazovićeva su nastojanja oko priprema za rad na zajedničkoj južnoslavenskoj osnovi ostala bez rezultata. Ubrzo poslije sastanka palo je i Hohenwartovo ministarstvo i dualizam se učvrstio, što se odrazilo i na sve slabijoj suradnji Slovenaca i Hrvata. Međutim, u vrijeme ustanka u Bosni

⁶¹ Prijatelj, II, 619, 20.

⁶² Isto, 618.

⁶³ Vučković, n. dj. 430.

i Hercegovini dolazi do veće povezanosti sa Slovincima, jer su narodnjački političari računali da će zbog priključenja ovih pokrajina doći do promjene državnog uređenja i da će dualizam pasti. Čim se pojavila mogućnost ove pretpostavke, u hrvatskoj se politici odmah javljaju i kombinacije u vezi s ujedinjenjem Slovenaca. Taj put većina narodnjaka, poučena negativnim iskustvom iz vremena zajedničkog programa sa Srbijom, opredijelila se za rješenje hrvatskog pitanja unutar okvira Monarhije.

Prema zamisli Miškatovića, koju je on razlagao u pismu Mihovilu Pavlinoviću, oko ujedinjene Hrvatske okupila bi se Bosna i slovenski krajevi.⁶⁴ Te bi zemlje tvorile južnoslavensku skupinu u Monarhiji, koja bi se, prema osnovi koju je Miškatović izlagao u pismu Strossmayeru, ovako uredila: »Njemačke zemlje složene. Češke zemlje složene, južnoslavenske zemlje složene, Galicija za sebe, dobivaju hrvatsku autonomiju, ono su drugo skupni poslovi koji se obavljaju preko skupne vlade i skupnoga parlamenta.«⁶⁵ Prema nekim izjavama čini se da bi Slovenci bili zadovoljni ovim stupnjem autonomije, pa je tako Josip Stritar 1876. pisao: »Ozrimo se na naše brate Hervate; njim se je mnogo dalo; oni imaju že, ker bodo morebiti komaj imeli naših otrok otroci.«⁶⁶

U vezi s pitanjima povezanim uz ustanak u Bosni i Hercegovini održala je i Mikančeva opozicija, zajedno s pravaškom, miting u Crikvenici i donijela rezoluciju u kojoj je izražena želja »da od oslobođenih zemalja Turske postanu slobodne samostalne državnice« i da sačinjavaju federaciju s Hrvatskom, koja bi se prije imala ujediniti.⁶⁷ Organ opozicije »Primorac«, komentirajući rezoluciju, spominje slovenske krajeve koji bi također ušli u federaciju s Hrvatskom. List zaključuje »da je to trijezna politička misao, ako mi danas ističemo onaj program jugoslavenske konfederacije, gdje bi Hrvatska imala svoju veliku i častnu ulogu. Ovo je za državu najprobitačnije, jer bi stekla dobre susjede koji bi prezadovoljni bili, da mogu s ujedinjenom Hrvatskom i slovenski krajevi tvoriti savez i zadobiti tim uslov svome napretku.«⁶⁸

Hrvatsko-slovenske odnose u spomenutom razdoblju sveo je Kermavner na »intermezzo« g. 1870. kada je došlo do pokušaja suradnje između narodnjačkih i slovenskih političara. Osim ovog »intermezza«, prema njegovoj ocjeni, Narodna stranka kraj sve svoje »verbalne« južnoslavenske ideologije nije zapravo znala što bi sa Slovincima počela.⁶⁹ Mislim da je ispravnije zaključiti da su uvjeti za suradnju sa Slovincima poslije učvršćenja dualizma bili vrlo nepovoljni i da je u momentima kada se moglo pretpostaviti da će ovo državno uređenje pasti Narodna stranka uključivala u svoje političke kombinacije i Slovence.

⁶⁴ A. Palavršić — B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962, 234.

⁶⁵ Arhiv JAZU, Ostavština J. J. Strossmayera (26. IV 1876).

⁶⁶ Prijatelj IV, 483.

⁶⁷ »Primorac« 1877.

⁶⁸ Isto, 101.

⁶⁹ Kermavner, n. dj., 252.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb